

A „DORTMUNDER GRUPPE 61” ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK

Egy irodalmi csoportosulásról írok. Most, 1971 őszén. Tehát mint a címből is kítűnik, e csoportosulás első évtizedéről. A megszokott eljárás az volna, ha az irodalmi adatolással kezdeném, művekkel folytatnám és értékeléssel zárnám ezt az írást. Szerencsére azonban témám eltér a megszokottól, ezért jelentős. És ezért nem lehet e helyen csupán irodalomról szólni.

Nem is volna célszerű egyenesen az irodalommal kezdenem. Különböztetve azt ajánlom: kísérelje meg bárki bármely elismerten jelentékeny irodalmi jelenségről, mozgalomról vagy alkotóról Homérosztól Gorkijig, Galsworthy-ig vagy Sartre-ig, a „latin aranykor“ irodalmától a klasszicizmuson, romantikán, realizmuson át a szürrealizmusig, csak mint irodalomról írni. Tüstént kítűnik, hogy ez lehetetlen. Éppilyen kilátástalan vállalkozás lenne ez a Gruppe 61 esetében. Nem mintha a csoport esztétikai teljesítménye lenyűgöző volna, vagy máris biztosítottnak tekinthetők utóéletét. Nem: ennek részben az ellenkezője igaz. A csoport teljesítménye kétségkívül számottevő, kétséges azonban, hogy kinő-e belőle akár egyetlen, valóban kiemelkedő irodalmi életmű. Bizonyos viszont, hogy a Gruppe 61 nem jelent fordulatot a jelenkori német irodalomban.

*A Ruhr-vidék
az irodalomkivüliség állapotában*

A 20-as évek végén és a 30-as évek elején jónéhányszor megfordultam a Ruhr-vidéken. Előbb csak átutazóban. Majd egy bécsi és egy budapesti diáktársammal néhány hetet töltöttem ott forradalmi proletárok vendégeként. Mivel egyes nyugatabbra eső országokból kissé erélyesen, életfogytiglani kiutasítási végzéssel tessékelték ki bennünket, átmenetileg politikai menekülteknek számítottunk. Így részesültünk a nemzetközi munkásszolidaritás cselekvő megnyilvánulásaiban. A Vörös Segély kérésére bányászok fogadtak bennünket szerény otthonukba. Megosztották velünk szegényes kosztjukat. Egyesek a keresetükből éltek. Mások — csaknem a többség — a munkanélküli segélyből. A kereset nyomorúságos volt, a munkanélküli segély kevés a megélhetéshez, sok az éhenhaláshoz. Az állás bizonytalan. Új munkát kapni reménytelen. Ekkoriban a Ruhr-bányászok, kohó- és vasmunkások jó része, időnként a fele munkanélküli volt. Élt, éberén élt még az I. világháborút követő osztálycsaták, különösen a Kapp-puccs elleni fegyveres felkelés emléke. A Ruhr-proletárok szervezetségét, erejét, radikalizmusát és elszántságát látva a fenyegető fasizmus kikerülhetőségében bíztunk. De a közeljövő már előrevetítette sötét árnyékait. A munkás-külvárosok, a telepek „vörösek“ voltak. A Kommunista Németországi Pártja mindenütt számottevő szervezeti és politikai erőt képviselt. De a belvárosokban a náci párhelyiségeken, Stammlokalokon horogkeresztes zász-

lók lengtek. Az úttesten gyakran meneteltek az SA-osztagok. Ezek voltak az élet és a közélet szembeszökő epifenoménei. Az egész vidék pedig hatalmas kohóival, fűjtatóival, ágaskodó szénbánya-tornyaival, a gépek mindenütt érezhető lüktetésével és a levegőben terjedő penetráns füst- és kénszaggal mintha elvont marxista gazdasági ismereteim illusztrálásául szolgált volna. Láthatóvá tette a tőke horizontális és vertikális koncentrációját, a kapitalista gazdasági rendszert alapjaiban megrázó periodikus válságok pusztításait, az akkor még régi formáiban érvényesülő relatív és abszolút elnyomorodást. Bányász- és munkás elvtársaink személyében és szervezeteiben pedig „a kapitalizmus sírásójának” felkészülését láthattam és képességét arra, hogy teljesítse történelmi hivatását.

Szégyenlem bevallani: de filológus *in spe* létemre a valóságnak ezek a hatalmas anyagi megtestesülései kötötték le érdeklődésemet és nem esetleges irodalmi tükröződésük. Pedig valószínű, hogy még személyesen is találkozhattam a munkásból lett újságírókkal, akik a KPD lapjainak dolgozva lassan-lassan írókká értek és a német proletárirodalom munkásíróinak csoportját alkották. Ugyanis a pártlapoknak a bányavidéket bejáró teherautóin, amelyek hajnalonként szerte szállították a közeli bányatelepekre és városokba a friss lapszámokat, ingyenesen közlekedhettünk. Velük is úgy jártam, mint a francia felvilágosodás íróival és kiadványaival: nem éltem a közvetlen ismeretség lehetőségével. Párizsi diákoskodásom idején a Bibliothèque Nationale-ban alig olvastam régebbi szerzőket. Helyettük az októberi forradalom körül kibontakozott pro és kontra írásokat faltam. Így azután, mikor később már itthon sorra felébredt érdeklődésem előbb a proletárirodalom, majd a felvilágosító hagyaték iránt, csak tetemes nehézségek árán juthattam hozzá a munkámhoz nélkülözhetetlen kiadványokhoz. A II. világháború kitöréséig mindenestre már híve és ismerője lettem a modern forradalmakat kísérő irodalmi mozgalmaknak. Ennek a tájékozódásnak a keretében kapták meg tudatomban az őket megillető helyet a német proletárirodalom képviselői is, testvéri egységben, a valóságnak megfelelően, a polgári világból jött s kommunistává lett írókkal. Hogy csak a legkiemelkedőbbeket említssem a németek közül: Brechtel, Becherrel, Renn-nel, Seghersszel.

Az a Ruhr-vidék, amely ott-tartózkodásom idején fogalmaim szerint az „irodalmon kívüliség” állapotában leledzett, egyáltalán nem volt az irodalomtól annyira illetlen terület, mint amilyennek gondoltam. Erről hamarosan meg is győződtem, Carl Grünbergnek, Hans Marchwitzának a Kapp-puccs ellen harcoló munkásosztagokról szóló regényeit olvasva. Ők ketten munkásból lettek íróvá. Ezek és más hasonló olvasmányaim természetesen önmagukban nem bizonyíthatták, hogy a maga módján a Ruhr-vidék is „klasszikus földje” a forradalmi irodalomnak, ahogyan Egon Erwin Kisch a Van Gogh és Meunier járta Borinage-bányavidékben felfedezte a társadalmi művészet klasszikus földjét: *Borinage, vierfach klassisches Land* című riportjának meggyőző tanúsága szerint. De felvilágosítottak arról, hogy ez a gigantikus ipari táj, ahol 3300 km²-en közel 5 millió ember él, s ahol évente jóval több mint 100 millió tonna szenet bányásznak és 20 millió tonna acélt olvasztanak, nem volt a múltban sem fehér folt az irodalom térképén. Így valóban nem véletlen, hogy éppen ezen a vidéken született meg a II. világháború után egy olyan írócsoportosulás, amelynek célja, hogy korábbi hagyományokra támaszkodva megszóltassa az ipari korszaknak és e korszak dolgozó emberének problémáit is.

A Dortmunder Gruppe 61 létezéséről irodalmi forrásokból értesültem. A csoport tagjai egyes műveinek előzetes ismeretében, egy nyugat-németországi tanul-

mányút során, amelynek főcélja a filológiai tudományok újabb eredményeinek és jelen állapotának megismerése volt, kerestem a csoporttal a közvetlen találkozást. Tulajdonképpen nem tettem egyebet, mint azt, hogy kiterjesztettem az irodalmi múlt és az irodalom-értelmezés iránti érdeklődésemet a jelenre. Mégpedig ennek az irodalmi jelennek egy olyan területére, amely rendszerint kívülreked kartársaim érdeklődésén. Csak sajnálni lehet, hogy ez így van.

*A Ruhr-vidék
irodalmi múltjáról és jelenéről*

A Dortmunder Gruppe 61-ről rengeteget írtak a két Németországban, s határainkon túl is. Ez egyik bizonyítéka jelentőségének és jelentkezése időszerűségének. Vigasztaló példája e csoport keletkezése annak is, hogy parancsoló szükséglet, társadalmi rendelés, spontaneitás és tudatos kezdeményezés jól megférhet egymással. Kiváltképp, ha az irodalmi dolgokban olyasmi történik, ami nem az irodalom kitaposott útjait követi, vagy aminek vannak ugyan előzményei, de csak úgy nyúlhat vissza ezekhez, ha előbb összebogozza a fejlődés valamilyen okból megszakadt szárait.

A Dortmunder Gruppe 61, ahogy ezt már ezerszer megírták, 1961 tavaszán alakult meg — Dortmundban. Leginkább Walter Jens jénai irodalomprofesszor (mellékesen jelentős regényíró) szónoki kérdését szokták közvetlen előzményként idézni: vajon a nyugatnémet valóságban nem dolgoznak-e emberek és a dolgozó emberek élete méltatlan-e az irodalmi ábrázolásra?

Ez a kérdés tulajdonképpen azért válhatott nevezetessé, mert a legjobb időben hangzott el, amikor már művek formájában is fogalmazódtak rá a válaszok. Talán nem lesz fölösleges Jenstől szöveg szerint is idéznem néhány sort, amelyből kitűnik, hova célzott kérdésével: „A világot, amelyben élünk, az irodalom még nem rögzítette, a munkásvilág, úgy tűnik, még nem került be az írók látókörébe. Hol van egy munkás arcképe, hol van egy vázlat a kőművesről, hol tesznek-vesznek leányok egy gyárban, hol őrzik pirosló lámpák a robotokat? (Csak a tisztviselőkről írtak — Kessel, Fallada, Rehmann — és természetesen az orvosokról, különösen az aranykezű sebészekről...) Összefoglalva: leírják az egyént, aki megengedheti magának, hogy érzései legyenek, az embert, az örökös ünnepnap állapotában, a minden idők magánzóját. Hát nem dolgozunk? Valóban nem történik semmi gyárkapu és szerelőcsarnok között? Csakugyan érdektelen lenne egy kantinbeli beszélgetés? Egyetlen laboratórium sem teszi próbára életfogytiglani rabszolgáit?” (*Die Kultur*, 1960. 9.).

Jens nézetei dicséretesek, hiányérzete indokolt. De hiányosak ebben a vonatkozásban az irodalomtörténeti ismeretei. Hiszen Kessel, Fallada, Rehmann regényeivel egyidőben a német proletárirók már megszólaltatták a dolgozó embert. Elsősorban Willi Bredelre kell utalnom e vonatkozásban, de mellette számos más író is megnevezhetnék, akik a munkásharc, a forradalmi összeütközések feszült, többnyire tragikus témái mellett a realista vagy a dokumentáris ábrázolás eszközeivel a gyár-csarnokok, bányák, munkástelepek, külvárosi utcák, bérkaszárnnyák hétköznapjait is megszólaltatták. Inkább arról a nem dicséretes hagyományról van szó — s annak áldozata a különben annyira jóindulatú Jens is —, hogy ezt az irodalmat a hivatalos irodalmiság, a hagyományos irodalomtörténet egyszerűen ignorálta.

A Gruppe 61 céljait rövid kiáltványban fogalmazta meg: „A csoport a következő feladatokat tűzi ki maga elé:

Irodalmi-művészi szembenézés a jelen ipari munkásvilágával és annak társadalmi problémáival.

Szellemi szembenézés a technikai korrall.

Kapcsolat más népek szociális költészetével.

Kritikai foglalkozás a korábbi munkásirodalommal és annak történetével.**

A program befejező, a munkásirodalom múltjának feltárására vonatkozó része rendkívül időszerű. Hiszen Jens idézett sorai is bizonyítják, de bizonyítja a terjedelmes irodalomtörténeti művek némasága is, hogy ezt a kérdést, az irodalom történetének ezt az egész tartományát az egyetemi filológia szinte teljesen elhanyagolta. (E téren a Német Demokratikus Köztársaság tudományossága hozott változást. Számos ezirányú kiadvány közül, mint összefoglaló és újabb kutatások kiindulópontját, elsősorban a német szocialista irodalom lexikonját említem: *Lexikon sozialistischer deutscher Literatur, von den Anfängen bis 1945. Monografisch-biographische Darstellungen. Leipzig, 1964.*)

Ennek a feladatnak a szolgálatába állította Fritz Hüser, a dortmundi városi könyvtár igazgatója a maga szervezte és a maga gyűjtötte gazdag könyvtári és levéltári anyaggal rendelkező *Archiv für Arbeiterdichtung und soziale Literatur* (Fritz Hüser levéltáráról lásd rövid beszámolómat *Munkásirodalmi központ Dortmundban* címen a *Korunk* 1969. 8. számában). A „szembenézés” szóval, jobb híján, az eredeti szövegben szereplő „Auseinandersetzung” kifejezést fordítottam, amely a fenti jelentése mellett a „megvitatás”, „megtárgyalás” jelentéssel is bír. Ily módon az elméleti tisztázás mellett a művészi ábrázolás általi „megvitatás”-ra is kiterjeszthető.

A program, amint ez a csoport szellemi atyjának, Fritz Hüsernek számos írásából, s a Gruppe 61 reprezentatív tagjának, Max von der Grünnek, a Ruhr-bányászából lett regényírónak nyilatkozataiból kitűnik, szándékosan elkerülte a kötelező politikai nézőpont leszögezését, valamint az „ipari munkásvilág”, a „technikai kor” fogalmainak szigorúbb értelmezését. Ezzel tudatosan törekedett arra, hogy mind tematikailag, mind politikailag kaput tárjon minden haladó törekvés előtt, de egyiknek se kötelezze el magát kizárólagosan. Ez a szándék eleinte szerencsés eredményekre vezetett. Hiszen a Gruppe 61-ben felsorakoztak régi kommunista és szocialista írók a két világháború közötti időszakban jelentkezett idősebb évfjártokból, az új írónemzedékek munkás és nem munkás alapfoglalkozású tollforgatói, kommunisták, szocialisták, kontesztáló fiatalok, baloldali katolikusok és pártonkívüliek. Egy szóval a politikai népfront híján a Gruppe 61 keretében és körülötte afféle szellemi egységfront alakult ki. A széles körű csoportosulás azonban már kezdettől fogva magában rejtette az ellentétek veszélyét. Ezek a veszélyek idővel olyasmire vezettek, amit jobb szó híján szakadásnak is nevezhetnénk, bár a szakadárak eleinte dicséretes módon igyekeztek kikerülni az ellentétek kiélezését és nyitva tartani a Gruppe 61-gyel való további együttműködés lehetőségét. Ilyen körülmények között került sor 1970 elején egy újabb csoportosulás megalakulására, amely a *Werkkreis Literatur der Arbeitswelt* elnevezést vette fel. (Ezt az elnevezést nehezen sikerül pontosan tolmácsolnom. Talán a „munkásvilág irodalmának munkaköre” közelíti meg leginkább az eredetit.) Kiáltványa, amelyet 1970. március 7-én fogadtak el, a következőképpen hangzik:

* A kiáltványnak csak bevezető sorait idézem, mivel a különben is rövid folytatás már csak szervezeti intézkedésekre tér ki.

„A Werkkreis Literatur der Arbeitswelt munkások és alkalmazottak egyesülése, amely helyi »műhelyekben«, írókkal, újságírókkal és tudósokkal működik együtt. Feladata a függő munkaviszonyban dolgozók helyzetének leírása, elsősorban nyelvi eszközökkel. Ilyen módon törekszik a Werkkreis a munkásvilág emberi és anyagi-technikai problémáit mint társadalmi problémákat tudatosítani. Hozzá kíván járulni a társadalmi viszonyok megváltoztatásához a dolgozók érdekében. Ezért munkáját egybehangolja olyan csoportok és erők törekvéseivel, amelyek a társadalmi viszonyok demokratikus átalakítására törekednek. A Werkkreis szükségesnek tekinti a megfelelő együttműködést a szakszervezetekkel mint a dolgozók legnagyobb szervezeteivel.

A Werkkreis Literatur der Arbeitswelt-ben létrejött művek elsősorban a dolgozókhoz fordulnak. A dolgozók kibontakozási lehetőségeit, elfojtott kritikai és alkotó képességeiket a Werkkreis elméleti irányítással és gyakorlati példamutatással igyekszik hatékonyan támogatni. Társadalombíráló, társadalmilag elkötelezett irodalmat termelünk, vitatunk meg és hozunk nyilvánosságra. Az informatív, dokumentatív, leíró és alakító alkotások kritikailag és alkotó módon néznek szembe a mindennapi munka- és életfeltételekkel. Felhasználjuk a realista megformálás minden kipróbált és új formáját.

A Werkkreis Literatur der Arbeitswelt kihasználja a társadalom-kritikai irodalom terjesztésének meglévő lehetőségeit, elsősorban a munkások számára hozzáférhető kiadványokat; céljainak szellemében az ilyen irodalmi termékek terjesztési és befogadási módozatainak megváltoztatására törekszik; nem alkalmazkodik az irodalom kommercializálódásához a kevesek kezében és érdekében; a kulturális előjogok kiküszöbölésén munkálkodik.“

Az idézett programot az akkor már működő helyi Werkkreisok két-két képviselője egy Kölnben tartott értekezleten fogadta el. A Werkkreisok jó része ugyan a Ruhr-vidéken alakult, de ma már a Német Szövetségi Köztársaság minden részén működnek ilyen csoportosulások. Az alakuló értekezlet kinyilvánította, hogy a Werkkreis nem ellenvállalkozása a Dortmund Gruppe 61-nek, hanem a Gruppe 61 irodalmi munkamódszere haladó, a gyakorlat felé forduló kiegészítésének szánják.

Ezek az őszintén jószándékú nyilatkozatok, melyekre válaszolva a Gruppe 61 nevében Max von der Grün szögezte le a csoport együttműködési szándékát a „műhelyekkel“ — nem rejthetik el azt a tényt, hogy a munkásvilág irodalmi képviselőinek, a „munkásvilág“ és az „ipari társadalom“ mai kérdéseivel való szembenézésnek két, elvileg nem feltétlenül ellentmondó, de minden jószándék ellenére sem könnyen összeegyeztethető értelmezéséről van szó.

Ezt a leginkább két írói pálya, pontosabban indulás vázlatos összehasonlításával érzékeltethetem.

Max von der Grün, a bányászíró —
Günter Wallraff, a radikális riporter

Max von der Grün, a bányászíró —
Günter Wallraff, a radikális riporter

A történelem folytatódik, de nem ismétlődik gépiesen. Tanulságai levonhatók, de ritkán vonják le őket. Különben egyik alapvető tanulsága éppen az, hogy mindennek újból meg kell adni az árát, mivel a régi hibák is új formában ismétlődnek, tehát újból és újból, de csak új módon korrigálhatók.

A német proletárirodalomban a két világháború között lezajlott egy emlékezetes vita, amelyben Lukács György is részt vett. A nézetek akörül csaptak össze szenvedélyesen, hogy milyen irodalom szolgálhatja hatékonyabban a forradalmi proletariátust: a hagyományos regényformából kiinduló, azt továbbfejlesztő irodalom, avagy a riport, a dokumentumregény, a tényregény irodalma. A polémiák akkor nem

dőlhetnek el, mert időközben bekövetkezett a történelmi tragédia: a német munkásmozgalom és az egész német demokrácia — most már tudjuk — szerencsére időleges veresége, a fasiszta diktatúra ugyancsak időleges, de irtózatos áldozatokat követelő uralma.

A háború után, a szocialista építés útjára térő Német Demokratikus Köztársaságban az irodalom is új utakon indult. Nyugat-Németországban a konzervált és korszerűsített kapitalista társadalom viszonyai között kialakult az az új helyzet, amelyel valamilyen módon „szembe kellett nézni“. A munkásirodalom, a változtató szándékú ábrázolás, a leleplező dokumentumirodalom újjászületésére elég későn került sor. Még a Ruhr-vidéken is, ahol ennek az irodalomnak messze a múltba nyúló hagyományai voltak, a munkásélet eleinte teljesen kívülrekedt az irodalmi ábrázoláson.

A Gruppe 61 nyitott újból teret ennek az irodalmi hagyománynak. Mérlegében egyaránt szerepel a hagyományos forma: a társadalomábrázoló, társadalombíráló regény, és a dokumentáris forma: a leleplező riport. Az előbbi fő képviselője, különben nem kevés társa élén, Max von der Grün; az utóbbié, jóideig egymagában, Günter Wallraff.

Még a történelmi fejlődés egyedi sajátosságainak ismeretében sem mondhatunk le az irodalomtörténeti analógiákról. Ezen az alapon von der Grünt inkább Bredel, Wallraffot — ha fenntartásokkal is — Egon Erwin Kisch utódjának és követőjének tekinthetjük. A Gruppe 61 körül kialakult élénk érdeklődésnek köszönhetően, mint a csoport minden más tagjáról, e kettőről is bőségesen állnak rendelkezésünkre megbízható életrajzi és elemző-értékelő adatok. A legcélravezetőbbnek tűnik — mivel a legkisebb téren a legtöbb és legmegbízhatóbb információt nyújtja — egyszerűen lefordítanom a két szerzőnek azt a rövid önéletrajzát, amely a csoport más tagjainak curriculum vitae-jével együtt közös almanachjukban jelent meg (*Almanach der Gruppe 61 und ihrer Gäste, Aus der Welt der Arbeit*. Herausgegeben von Fritz Hüser und Max von der Grün, in Zusammenarbeit mit Wolfgang Promies. Luchterhand, 1966). Max von der Grün ezt írja életútjáról, nem megfogalmazott szövegben, hanem inkább jelzésekben: „Születés 1926. V. 25. Bayreuthban, nevelkedés Oberfrankenben, elemi polgári iskola, kereskedelmi iskola, kereskedelmi tanoncokodás a Rosenthal porcelángyárban, Selb/Oberfranken, katonáskodás (ejtőernyős vadász), három év hadifogság Amerikában, szabadulás után 1947-ben kőműves, 1951-től a Ruhr-vidéken bányász, tárnamunkán, legutóbb bányamozdony-vezető 1964-ig. Azóta író.

1962: *Männer in zweifacher Nacht* (Férfiak kettős éjszakában), regény, Paulus-Verlag Recklinghausen, 1963. 1963: *Irrlicht und Feuer* (Lidérc és tűz), regény, lefordítva 14 nyelvre Keleten és Nyugaton, folytatásokban képeslapokban, a keletnémet televízió jelenleg kétrészes filmet készít róla, bemutató 1966. augusztus, Rowohlt-zebkönyvben megjelenik ősszel. 1965: *Fahrtunterbrechung* (Utazás, megszakítással), elbeszélések, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt/Main. Rövidesen megjelenik Törökországban, Magyarországon, egyes indiai nyelveken, Japánban.

Ezenkívül képviselve több antológiában. Előkészületben a *Smog* című hangjáték a rádió számára, két televíziós film.

Publicisztikai tevékenység lapokban, folyóiratokban, többek között a Frankfurter Rundschau, Deutsches Panorama. Jelenleg új regény készül *Ein Mann unterwegs* (Ember útközben). Hobby? Szenvedélyes autóvezető és Spiegel-olvasó.“

Günter Wallraff párhuzamos életrajza a következő:

„Született 1942, Köln. Gimnázium, majd könyvkereskedői kiképzés. Közben mint katonai szolgálatot megtagadó újonc a Bundeswehrben. Erről publikációk

folyóiratokban. 1967 tavaszán megjelenik az *Atomblitz von links* (Atomvillám balról) Rütten und Loeningnél, Heinrich Böll előszavával. Lírai publikációk és forgatókönyv a televíziónak. Azután elhatározás: munkásként és segédmunkásként gyárakba menni és beszámolni erről. Összesen két évig futószalagmunkás Fordnál, Köln; akkordmunkás Siemensnél, München; hajógyári munkás Blohm und Vossnál, Hamburg; kohómunkás Thyssennél, Duisburg és a Benterer Műveknél, Schloss/Neuhaus.

A riportok első ízben a Metall című szakszervezeti lapban jelentek meg, hazai és külföldi lapok vették át őket. 1966-ban könyvalakban is, Rütten und Loeningnél, Münchenben. Meghívás a Gruppe 61-be, Dortmundba. Hosszabb munkát tervez a hajléktalanokról *Asil 1966* címmel.

Mindkét író továbbhalad pályáján. Mindkettőjük műve szakadatlanul gazdagodott 1966 óta. Am útjuk nem párhuzamos. Anélkül, hogy megtagadta volna meggyőződését, von der Grün a befutott írók közé került (kérdés, hogy ez valóban végzetes fordulat-e pályáján). Wallraff ezekben az években egyre radikálisabban fordult szembe a Szövetségi Köztársaságban uralkodó (nemcsak társadalmi, hanem irodalmi) állapotokkal. Mindkettőjük esetében hasznos lehet ideiktatni néhány könyvészeti adatot pályafutásuk 1966 utáni szakaszából.

Max von der Grüntől 1968-ban jelent meg a *Zwei Briefe an Pospischiel* (Két levél Pospischielhez) című regény, amelyet azonnyomban több nyelvre lefordítottak, a Német Demokratikus Köztársaságban pedig kétrészes televíziós filmben is feldolgoztak. 1970-ben a recklinghauseni Ruhr-ünnepi játékokon az utcán és az üzemek előtt előadták a *Notstand oder das Strassentheater kommt* (Nyomorállapot, avagy jön az utcai színház) című darabját. Gazdagodott publicisztikai termése, számos televízió-programot dolgozott ki, melyek középpontjában a Ruhr-vidék, a szénbányászok élete és problémái állanak.

Wallraff 1966-ban még riporter és írói pályafutásának elején állott. Azóta már nem egykönyvű író. A nyugatnémet nagyüzemekben szerzett tapasztalatait a *Wir brauchen dich* (Szükségünk van rád) című kötetben is megírta. A Kiepenheuer und Witsch kiadónál megjelent a *13 unerwünschte Reportagen* (Tizenhárom nem kívánatos riport) című könyve.

Mindenekelőtt azonban a Werkkreis-gondolat fő képviselőjévé lett, és amit a Werkkreis-konferenciák óvatos udvariassággal fogalmaznak meg, azt Wallraff cikkeiben és tanulmányaiban félreérthetetlen nyíltsággal mondja ki. Véleménye lényegében az, hogy a Gruppe 61-et már megemésztette a hivatalos irodalom, a könyvkiadói üzletvilág, a rádió és televízió látványossági üzeme, egyszóval elvesztette társadalmi jelentőségét:

„A munkás — általában a termelés köre — ily módon lassanként társaságképesé válik az irodalmi parketten, sőt beszívárog még a tévé műsoraiba is, jól adagolva és általánosítva, mindenesetre ellenőrizhetetlenül, s a legtöbbek számára minden kötelező következtetés nélkül, kihúzott fogú, kiszakított körmű párdúc, vagyis *tévé-játék és művészet*.

Bizonyos értelemben divatjelenség, amely szükségletté vált, mivel a piac túl van telítve nagypolgári fogásokkal, az emberek már undorodnak a túl sok és túl finom mártástól és fűszertől, s ezért a változatosság kedvéért fekete kenyeret esznek, hogy azután megnövekedett étvággal fordulhassanak ismét az ingyenc falatokhoz. Azt akarom mondani, hogy mennél inkább befogadják a tudatgyártó ipar apparátusai ezeket az ún. ipari és munkásvilágból vett témákat, annál könnyebben válnak emészthetővé és elfogyaszthatóvá. A minit a maxi követi, az absztraktot a pop, a pop-artot a realizmus. A formák szakadatlanul újulnak és leplezik, hogy a

tartalmak, az állapotok viszont változatlanok maradnak. A művésznek, az írónak ebben a társadalmi rendben a divattervező, a designer feladata jut, vagyis neki kell arról gondoskodnia, hogy az önmagával mindig azonos rendszer esetenként új csomagolásban mutakozzék.

Allamunk lakosságának hozzávetőlegesen csupán 5 százaléka van abban a privilegizált helyzetben, hogy időnként könyvkereskedésben tájékozódjék és könyveket vásárolhasson. A lakosság több mint 45 százalékának egyáltalán nincs könyv a tulajdonában. E mögött az az állandó tény rejtőzik, hogy az egyetemi hallgatóknak mindössze 5 százaléka származik munkáscsaládból. Ezek a számok határozzák meg az író helyzeti értékét ebben a társadalomban. Nem sokkal több, mint az udvari bolondé a feudális társadalomban.“ (Előadás a Werkkreis-„műhelyek“ 1970 júniusában, a Ruhr-vidéki Gelsenkirchenben tartott munkaértekezletén; megjelent *Wirkungen in der Praxis* [Hatások a gyakorlatban] címmel az *Akzente* című folyóirat 1970. 4. számában.)

Félelmetesen találó, cáfolhatatlan diagnózis. Egyetlen, ugyancsak ijesztő hibája, hogy az irodalom és a művészet önmagában döntő hatásának tagadásával Wallraff egy nem irodalmi forma elképzelhető hatásának mérhetetlen eltúlzását állítja szembe. Az a mód pedig, ahogyan ezt teszi, mint egyébként egész riporterri és publicisztikai tevékenysége, szintén irodalom, mégpedig kitűnő, eredeti irodalom, de mégis „csak“ irodalom. Éppen úgy nem több ennél, mint von der Grün regényei, vagy akár a Gruppe 47 bármelyik tagjának bármelyik műve. A hivatalosság, az establishment által befogadott és megemésztett „iparvilág“-irodalommal, a „technikai kor irodalmával“ Wallraff a munkáslevelezők által művelt tényirodalmat állítja szembe. Éppen ilyen irodalom istápolását tűzi ki célul a Werkkreis-mozgalom az egyes központokban alakított „műhelyeivel“, „pályázataival“, kollektív köteteivel. Az ilyen nem-irodalom irodalomnak kitűnő példái Wallraff riportjai: a cselekvés irányába törő akcióinak szövegekben való lecsapódásai. A nyugatnémet nagyüzemek világában szerzett tapasztalatait közlő könyve, amely különben kiválóan alkalmas arra, hogy meggyőzően s véglegesen lerombolja a késői kapitalizmus gyáraiban uralkodó viszonyokra vonatkozó illúziókat és bemutassa az elidegenedés mai formáit, éppoly kevésbé „segít“ és viszonylag éppúgy ki van szolgáltatva a szándékaikban esetleg haladó, de ugyancsak üzleti szellemű kiadókknak, mint annak idején a Gruppe 47, vagy most már a Gruppe 61 szerzőinek művei. Anekdotikus példa, de attól nem kevésbé meggyőző Wallraffnak egy olyan akciója, amelyből csak részben lett irodalmi beszámoló, de rá és az általa képviselt ügyre dicséretes, sőt dicsőséges módon a törvényszéki krónikákat annál inkább gazdagította. A belügyminisztérium magasrangú tisztviselőjének adva ki magát, végigtelefonálta a legnagyobb üzemeket s felvilágosításokat kért a vállalatok által fenntartott magánrendőrségek, biztonsági és kémszolgálatok szervezetről és létszámáról. Megkapta ezeket az adatokat. Amikor pedig nyilvánosságra hozataluk után az érdekelt vállalatok beperelték csalásért — a bíróság felmentette. Mégpedig azzal az indoklással, hogy Wallraff ugyan helytelenül járt el, visszaélt informátorai bizalmával, de ezt közérdekből, a visszaélések leleplezésének szándékával tette. A történet csattanója érdekes lenne, talán egyenesen megható vagy lelkesítő is, ha nem tudnánk, hogy egyetlen tröszt sem szüntette meg magánrendőrsége spicli-apparátusát. Minden marad a régiben. Az eredmény csupán az, hogy Wallraffnak ez esetben is sikerült kimondania az életbe való aktív beavatkozással megismert igazságot.

A megfigyelő csak a következőképpen tehet ideiglenesen igazságot a Gruppe 61 és a Werkkreis pörében: nem elhanyagolható eredmény, hogy a Gruppe 61 immár több mint egy évtizede tudatosítja a munkásság, a dolgozók létezését és problémáit Nyugat-Németország „ipari világában“, e világ „technikai szakaszában“, vagyis a jelenkori monopolkapitalizmusban. Az, hogy ehhez a tudatosító munkához a sajtó, a rádió, a televízió, sőt a Német Demokratikus Köztársaság segítségével a film is hozzájárul, nem tekinthető pusztán divatnak vagy éppenséggel e törekvések kisajátításának a közvélemény-alakítás, a monopolkapitalista hatalmi politika érdekében. Ezek a veszélyek fennállnak ugyan, de nem döntöek. A Werkkreis hirdette valósgirodalom sem képes megváltoztatni az általa feltárt és leleplezett valóságot. De a helyzetet magát ő is tudatosíthatja. Mind a Gruppe 61, mind pedig a Werkkreis esetében továbbra is irodalomról van szó, akár költeményeket, regényt, hangjátékot, drámát írnak, akár beszámolókat „termelnek“, „nyelvi eszközökkel“. Csak irodalomról van tehát szó, és ez nem olyan sok, mint ahogy az irodalom hívei gondolhatnák, de nem is olyan kevés, mint ahogy a „dokumentum-előállítás“ receptjei alapján hihetnők.

Különben ez az irodalmi pör még bírái előtt van. Érdemes lesz követni fejleményeit.

ERIKA RUNGE

JEGYZŐKÖNYV A BOTTROPI MÖLLER-RHEINBABEN BÁNYA GYŰLÉSÉRŐL

Az embernek nem természetes közege a bányatárna. Távol a napfénytől, bányalég, bányaomlás, baleset, halál fenyegeti. Ennek a reális fenyegetésnek vált jelképévé a legendás bányarémm. Újabb, valósabb rémek is léptek oldalára: a bércsökkentés, a munkanélküliség, a nyomor kiváltotta összeütközések. Zola *Germinál*jában a bánya mint szimbólum — élő, lüktető lény; a föld alatti világ szörnyeivel küzdő emberek a társadalom igazságtalan szervezete ellen is felveszik a harcot. A telep és az akna világában kivirágoznak az emberi érzések is. A bányász-regény ily módon a modern korokban, a természet kifürkészhetetlenül alattomos erői, az igazságtalanság és az elnyomás elleni dramatikusan, tragikus küzdelem témáit ragadta meg, a boldogságkeresés témáival együtt. Ebben a zolai hagyományban írta meg Max von der Grün egyik regényében a bányászrencsétlenséget; ez a témája a Gruppe 61 egy másik tagja, Bruno Gluchowski *Der Durchbruch* című regényének is.

De legújabbban új bányarémmek is jelentkeznek. Der Zechentod, a bányahalál — ez a nevük. Az energetikai célokra olcsóbb kőolaj versenye folytán Nyugat-Európában csökkenteni kell a széntermelést, bányákat kell bezárni, bányászok tizezreit kell átcsoportosítani, átképezni, gyakran lakóhelyüktől távol munkába helyezni. Ezt a témát is megragadta már az irodalom a maga hagyományosabb formáiban. De a legformatöröbb, a régi irodalom eszközeitől legtávolabb eső ábrázolásra, pontosabban regisztrálásra is van már példa. Erika Runge magnetofonjával bejárta Bottrop Ruhr-vidéki bányavárosát, a bányabezárások izgalmainak közepette. Magnetofonszalagra vette egy bányászgyűlés vitáit (ebből közlünk rövid szemelvényeket). Megszólaltatott ezen felül bányászokat, háziasszonyokat, egy tanítót, plébánost, egy takarítónőt, egy futballistát, egy beat-énekest. Így írta meg, pontosabban így állította össze a